

YVERBORENHET

”Sundsvall anses vara den ståtligast byggda staden i världen på så nordlig breddgrad”, säger Nordisk Familjebok. Sundsvallsborna i min barndom var i hög grad medvetna om det anseende staden åtnjöt. Vi bodde i den pampigaste av städer, ett Neapel, Barcelona eller Rom, men det bästa med denna pampighet var att den inte hade tagit form i utlandet eller i det förvekligade Syd- eller Mellansverige, utan i Norrland.

Jag växte upp på 1930- och 40-talen i en anda av lokalpatriotiskt storhetsvansinne. Nationalromantiken blommade ännu. De burgna hemmen var fullproppade med monumentalmålningar med norrländska motiv, ystra forsar, vilt skummande vattenfall, grå bondgårdar liggande i snö som färgades skär av solnedgången eller blå av skymningen, fabrikkorstenar som sprutade eld och svavel.

Det var stilig att vara Sundsvallsbo. Vi prisades i sång och dikt för vår friskhet, styrka och ärlighet. En utomstående kanske kunde tänka sig att det borde ha varit lika bra att bo i Härnösand eller Hudiksvall, våra grannstäder. Även invånarna på dessa orter är ju norrlänningar. Men ack, vad kan en utomstående förstå? Vi värderade föga de omgivande städerna.

Förgäves försökte Härnösand stuka oss genom att rubricera sig som ”kulturstad”. Eftersom kulturen bestod i innehavet av en biskop, en landshövding samt några gistna trähus i ålderstigen modell, skapade den inga hämningar. Den kåkstaden skulle inte komma och brösta sig. Vi ville inte bo i en kulturstad. Vi ville bo i en fräck och djärv stad, där f d vallpojkar och ölutkörare kom åkande i Cadillac eller ridande till häst uppför Hotell Knausts trappa, en stad full av sågverkspatroner, skeppsredare, gatuoriginal, luffare, gårdsmusikanter och därtill stora skeppslaster med sjömän från hela världen. Människor som bor i vanliga städer brukar vara stolta över stadens anor, traditioner eller ädelt tänkande män. Man brukar ofta tala om småstäder som ”speglar sig i det förflutna”, vilande skönheter med inåtvänd och drömmande blick. Sundsvall var ingen idyll av det slaget. Det skulle nog inte våga spegla sig i svunna sekel, ty vad skulle det annat se än en lång rad av eldsvådor?

Sundsvallsbornas fantasier bakåt i tiden gör halt år 1888. Då brann staden ner igen, och en

ny outplånlig metropol av sten och järn skulle skapas, detta med hjälp av dåtidens skickligaste och mest fantasifulla arkitekter, och med bistånd av den goda ekonomi som den industriella rushen före branden hade fört med sig.

En ny stad – ”Stenstan” som vi alltid kallade den – steg upp ur lågorna som en fågel Fenix. På ett fåtal år tog sedan Storgatan gestalt. Eleganta hus i olika klassiska stilar kantade den raka breda gatan, vita, rosafärgade och oxblodsroda hus med tinnar och torn, statyer och karyatider, ofta med bilder och inskriptioner på väggarna. Ett hus kunde vara moriskt, ett annat florentinskt och ett tredje venetianskt. I centrum anlades bankpalats i något slags romersk stil och mitt bland dessa parken ”Vängåvan” där stadsborna kunde sitta och meditera över sina bankkonton.

”Stenstan” var utomordentligt livlig nästan jämt. Mässor, marknader och tivolin avlöste varann. På onsdag och lördag strögade alla människor – hur kallt det än var. Folk däruppe var härdade.

”Stenstan” förefaller mig ganska oförändrad, om man bortser att ett par stora varuhus tillkommit. Stora Torget med sin Gustaf II Adolf-staty är lika ökenlikt nu som för ett halvsekel sedan, de flesta husen samma gamla ointagliga fästningar. Butikerna, som på min tid var många och små och hade ovala fönster, har blivit färre, större och fyrkantigare – precis som i alla andra städer. De blanka svarta skyltarna med guldbokstäver har ersatts med neonlys.

Konditorierna, en gång helgedomar i något slags klassicistisk stil med vita eller gröna marmorbord, eller orientaliska i svart och neapelgult, går sedan många år tillbaka i funkisstil. Stadskärnan har på ett ganska ovanligt sätt motstått tidens tand. Ändå känner jag inte igen mig. Efter femtio år är det inte samma människor man möter längre. Jag tycker folk ser likadana ut, men jag vet inte om det beror på en allmän utslätning eller på min okunskap om stadens intriger, öden och personnager. Då jag var barn mötte jag ständigt utmanande eller avvikande personer, excentriker, dekisfigurer, trashankar och berusade. Utanför Epa satt år efter år samme gamle blinde tiggare. De förnäma damerna svepte över torget på sina prutningsronder, följda av beundrande blickar. Numera är det inte så lätt att skilja mellan expediter och världsdamer.

Staden var tidigare som gjord för miljöstudier. Den var på en gång de lyckades stad och de misslyckades. Det skvallrades ändlöst om fantastiska män som kom invandrande med ett knyte på axeln och som i rask takt grundlade förmögenheter, sådana som sålde trådrullar med

höger hand och höll i ett Hermodshäfte i elektroteknik med vänster. Fabriker, sågverk och grossistaffärer växte ymnigt ur jorden. En del av dessa etablissemang lades i likhet med Pompeji plötsligt i aska, och efterlämnade inget annat än minnen, anekdoter och brutna stora män.

Jag hade tidigt ett intryck av att det utspelades en spännande social dramatik framför mina ögon. Det talades mycket om konjunkturer, depression, aktier och växlar i den affärsmannamiljö där jag växte upp. Folk vi kände stod "vid ruinens brant" eller "vid avgrundens rand". De förskingrade, sköt sig, hängde sig eller grubblade sig sinnessjuka. Jag fick tidigt en känsla av att "konjunkturerna" för människor var mycket växlande, att inget var givet, att alla roller när som helst kunde bli ombytta. Man kunde vilket ögonblick som helst bli bankrutt eller vansinnig. Tidens branta klasskillnader symboliserades av stadens kluvna anlete. Grovt räknat sönderföll den i två delar, ett Rom- eller Florensliknande centrum och en Vilda Västernaktig förortsbebyggelse.

Många av mina klasskamrater levde i en nästan ofattbar fattigdom. I källarkyffen på ett rum och kök kunde fem, sex personer trängas samman. Det var hem nästan utan möbler, nästan utan mat. Där levde barn utan cyklar, skridskor eller kälkar, utan bygglådor eller dockor, apatiska barn som knappt orkade leka.

En stadsdel där många fattiga bodde heter Södermalm. Där kan man studera tidens flykt och livets allmänna bräcklighet på ett helt annat sätt än nere i "Stenstan". Södermalm, som står inför sin snara undergång, är nu helt omplanerad, men överträffade för några decennier sedan alla förväntningar när det gäller förfall. Stadsdelen klättrar uppför ett berg, och gatorna är branta som skidbackar. Hus i alla former strävade tidigare uppför sluttningen eller hängde som svalbon över stupen. Här fanns hus som liknade fyrorn, ostkanter, sparbössor, lador eller kapell eller vad som helst, prydda av blindfönster och sönderslagna glasverandor.

Här lekte jag gärna som barn. Vad är nutidens sandlådor och gungparker i jämförelse med gamla ruckel med bruna, prasslande spökvindar, avgrundsliga källare att leka fånge i, vedskjul och tvättstugor?

Vad som nu långt efteråt frapperat mig är egentligen inte vanvården av vissa stadsdelar, likheten med infarten till Petersburg, utan orsaken till vanvården, en kombination av vanmakt och ligkiltighet. Det finns en dimension som Sundsvallsbon alltid saknat – den ömma omsorgen om byggande och boende, det innerliga och kanske också något instängda pyntandet kring den egna torvan. Det ligger (om man bortser från maktsymbolen Storgatan)

något sorglöst och ungefärligt i hans sätt att uppföra hus, ett drag av traditionslöshet och bristande intresse. Här finns ingen trädgårds- eller parkkultur. Norrlänningen är kanske mer av främling och gäst, vandrare och stig-finnare än andra. I ett vårdträd skulle han inte se en sinnebild, utan ett stycke timmer som skapt för att skickas ner för Ljungan.

Sundsvallsbon är i sitt intensiva intresse för urbant uteliv en smula lik spanjoren eller italienaren. Det fanns i min barndom en stämning av livslust som var påfallande, en generositet som inte riktigt stod i proportion till inkomsterna. Folk bjöd storslaget och festligt, och deras julgransplundringar var fullkomliga orgier. Generositeten var inte begränsad till det pekuniära. Folk var generösa med sig själva, öppnare, mer pratsamma, mer redo att lämna ut sig än dem jag träffat senare.

Utan tvivel var de också mer frisinnade. Här upplevde man sällan någon krypande vördnad för etablerade auktoriteter, kanske därför att auktoriteterna aldrig hann kuva oss. Vi hade varken slottsherrar, grevar eller kulturpersonligheter att försöka efterlikna. Och kyrkan den satte vi i ett hörn av staden för att den inte skulle störa oss med några anspråk på fromhet eller sedesamhet.